

KEŞİK KELİMESİ

Prof.Dr. Saadettin GÖMEÇ

Keşik kelimesini çocukluğumdan beri duyar ve bizzat bu sosyal müessese içerisinde sıkça yaşardım. Ancak yıllar önce keşiği, büyüdüğüm coğrafyanın anlam kalıbı içerisinde düşünebiliyordum. Keşik, Kızılırmak-Gökırmak hattı olarak tanınan ve Anadolu'daki Türk nüfusun en kesif bulunduğu yerlerden biri olan coğrafî bölgede; köylülerin hayvanlarını gütmek için, kendi aralarında yaptıkları sıradır. Bununla beraber kelimenin Türkiye'nin çeşitli yerlerindeki manalarına bakılacak olunursa:

Keşik; “sıra, nöbet” (Balıkesir, Çanakkale, Tokat, Kastamonu, Boyabat (Sinop), Bolu, Amasya, Ordu, Erzincan, Malatya, Ankara, Mersin).

Keşek; “imeceyle yapılan iş” (İzmir).

Keşikçi; “bekçi, nöbetçi” (Boyabat, Taşköprü, Kars, Ağrı).

Keşikleşmek; “sıraya girmek, nöbetleşmek” (Isparta, Konya, Adana).

Keşik tutmak; “sıra beklemek” (Çarşamba)¹.

Türkiye'nin farklı bölgelerindeki kullanım anlamlarından başka, yine bu terimi eski metinlerde de görmemiz mümkündür. Geçmişte “nöbet, sıra” manalarında zikredilen keşik kelimesi için Yunus Emre'nin bir şiirinde şöyle deniyor:

“Hiç bilmezem keşik kimin aramızda gezer ölüm.

Halkı bostan edinmiştir, dilediğin üzer ölüm”.

Hacı Bektaş ise bir eserinde; “sığırların güdücüye vermişlerdi, heman keşik ile güderlerdi” diyor. 16. yüzyıla ait bir Şehnâme tercümesinde;

“Keşiğe çıktı atlılar, yayalar

Ki düşmandan çeriye saklayalar

Saraya girdi bağladı eşiğin,

Niçe yüz kişi bekledi keşiğin” denmektedir².

Bu cümlelerden keşik kelimesinin hem sığır gütmek için uygulanan sıra, hem de askerî nöbet ile alâkası ortaya çıkmaktadır.

Tarihî ve çağdaş bazı lûgatlerde keşik kelimesinin manası aynen yukarıdaki gibi, “sıra” ve “nöbet” anlamlarında geçmektedir. Mesela 16. yüzyıla ait “Lûgat-i Nimetullah”ta “gece nöbet beklemek” olarak açıklanıyor³. “Mukaddimetü'l-Edeb” te (Kesig) “vazife, ödev”⁴, Uygur Türkçesinde (Kezik)

¹ Bakınız, **Derleme Sözlüğü**, C. 8, Ankara 1975, s.2770-2771.

² Bakınız, **Tarama Sözlüğü**, C. 4, Ankara 1969, s.2456.

³ Bakınız, **Tarama Sözlüğü**, C. 4, s.2456.

⁴ Bakınız, **Mukaddimetü'l-Edeb**, Haz. N.Yüce, Ankara 1988, s.140.

“sıra, silsile, tertip, düzen”⁵ anlamına gelirken; çağdaş Kazak Türkçesinde de (Kezek) “sırayla nöbet”, (Kezekşi) “nöbetçi, yapması gereken işi için sırası gelen”⁶ manalarında kullanılmıştır.

Türkler, konar-göçer hayvancı yapılarını günümüze kadar devam ettiren bir toplum olmuşlardır. Bu sadece Türkiye Türkleri için geçerli değildir. Çin Seddi’nden Orta Avrupa’ya kadar uzanan coğrafyada yaşayan bütün Türkler için bu söz konusudur. Ancak burada gözden uzak tutulmaması gereken bir husus daha vardır. Konar-göçerlik ile göçebeliği karıştırmamak kazımdır. Göçebe dendiği zaman, genellikle herhangi bir yere bağlanmak gibi kaygısı olmayan, günü-birlik yaşayan, iktisadi yapı olarak yalnızca hayvan yetiştiriciliği düşünen halk grupları anlaşılmaktadır. Halbuki Türklerin milli hayat tarzı olan konar-göçerlik, hayvancılık ile ziraatı da beraber düşünen bir durumdur. Tarihin en eski günlerinden beri hem hayvancılık yapan Türk milleti, hem de ziraat ile meşgul olmuştur. Bu yüzden Türk toplumunda yaylak-kışlak (yazlık-kışlık) denilen bir iskan anlayışı mevcuttur. Herkesin bildiği gibi yaylaklar, yazın hayvan sürülerinin beslenmesi için otu, suyu bol olan genellikle yüksek yerlerdir. Kışlaklar ise, kışın hem hayvanların soğuktan korunması, hem de insanların hayvan ürünleri yanında toprağı işleyerek karınlarını doyurmaya çalıştıkları merkezlerdir ki, bunlar da umumiyetle yine su kenarlarındaki ovalık bölgelerdir. Bununla birlikte eski Türk boylarının sahip oldukları hayvanların sayıları da yerine göre binler, onbinleri bulmaktadır. Durum böyle olunca bir aile veya oymak için biryandan ziraat yapmak, bir yandan da hayvancılık zor olmaktadır. O zaman eski Türk toplumu buna bir çözüm bulmak için “keşik” müessesesini oluşturmuştur. Her ailenin kendi hayvanlarını gütmek için vakit ayırması, toprak işlerini engellediğinden, toplum kendi arasında bir kural yaratarak, hergün bir ailenin, oymağın veya aşiretin hayvanlarını otlatması kararlaştırılmış ve böylece başka meşguliyetlere vakit ayırma imkanı doğmuştur.

Ama burada ikinci bir husus daha var. O da, keşik kelimesinin hayvancılıkla ilgisinin yanısıra, askerî düzenle de alâkalı olduğu görülmektedir. Ancak bu keşik, çok eskiden Türk ordu yapısı içerisinde kullanılıyor muydu-kullanılmıyor muydu, yoksa sadece hayvancılığa ait bir terim miydi, kesin olarak bilemiyoruz. Bildiğimiz bir şey var ise, keşik 13. yüzyılda Mogol askeri düzeninde yer almış bir terimdir. Biz bunu Mogollara ait en eski kaynak sayılan “Gizli Tarih”ten öğrenmekteyiz.

“Mogolların Gizli Tarih”inin Ahmet Temir tarafından yapılan tercümesinin 7. bölümü “Ong Han ve Sengüm’ün Ölümü. Naymanların Sonu. Merkitlerin Yenilmesi”ni anlatmaktadır. 1203 senesinde Çingiz Kagan,

⁵ Bakınız, A.Caferoğlu, **Uygur Sözlüğü**, İstanbul 1934, s.82.

⁶ Bakınız, **Kazak Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul 1984, s.125.

Kerayitlerle⁷ yaptığı savaşı kazanmıştı. Bundan sonra Kerayit halkı Çingiz Han'a tabi olmuş ve ona sadakatle hizmet etmiştir. Buna rağmen Çingiz Kagan onları iyice eritebilmek için Kerayit unsurunu çeşitli Mogol kabileleri arasında dağıtmıştı. Ong-Han'ın kardeşi Cagambu'nun kızlarından birisini kendisi, diğerini de küçük oğlu Tuluy'a almıştı. Çingiz daha sonra şu emri verdi: "Ong-Han'ın altın çadırını, bütün içki ve sofraya takımını, hizmetçileri de dahil olduğu halde Baday ile Kişilik'e veriyorum. Onghoçitlerle Kerayitler de onların *keşikten*'i (muhafızı) olsunlar"⁸, diyordu.

Herhalde 1206 kurultayı yapıldıktan sonra Çingiz Han'ın bir ordu teşkilatlanması gerçekleştirdiğini görüyoruz. Onun ordusu, herşeyde olduğu gibi Türk askeri nizamına göre kurulmuş olup, rütbeleri gösteren sözlerin yapılışı da genellikle Türkçedeki gibidir.

Eserin 9. bölümü "Askeri ve İdari İşlerin Düzenlenmesi. Muhafız Kıtalarının Genişletilmesi"ne ayrılmıştır. Burada Çingiz Kagan'ın, ulusu kendisiyle birlikte kurup, onunla beraber çalışıp, didinenlerin hepsini binbaşı yaptığı söyleniyor. Belki de daha önce Mogol ordusunda bin kişilik birlik olmadığından binlikleri teşkil edip, minghan-o noyanları (binbaşılar), ca'un-o noyanları (yüzbaşılar) ve harban-o noyanları (onbaşılar) tayin etti. Kesinlikle Mogol ordusunda tümen de olmadığından⁹, Çingiz Kagan tümenleri teşkil ederek, tümen komutanlarını belirledi. Tümen komutanlarından ve binbaşılardan övgüye mazhar olanları taltif ederek, şu emri yayınladı: "Eskiden benim yalnız seksen *kefte'ulsu* (gece bekçileri kıtası) ile yetmiş kişilik *turghak keşikten*'im (gündüz muhafız kıtası) vardı. Şimdi artık Mengü Tanrı'nın verdiği güçle, yerin ve göğün yardımıyla kuvvetlenerek bütün ulusu bir tek idare altında birleştirdikten sonra gündüz muhafız kıtası (turghak keşikten) için her binlikten adam seçilerek, gönderilmesini emrediyorum. Gece muhafızlarının, horçinlerin (savaşçılar) ve gündüz muhafızlarının seçilerek teşkilinde şuna dikkat etmelidir ki, bunların miktarı bir tümen olacaktır"¹⁰.

⁷ Kerayitler genellikle Türk kabul edilmektedirler. Bakınız, R.Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. R.Uzmen, İstanbul 1980, s.188-189.

⁸ Bakınız, **Moğolların Gizli Tarihi**, Çev. A.Temir, 2. baskı, Ankara 1986, s.109; Grousset, **a.g.e.**, s.208.

⁹ Çünkü Mogolcadaki tümen ve bin kelimeleri Türkçedir. Çingiz çağına kadar hiçbir zaman onbin kişilik ordu düzeyine erişememiş olan Mogollarda, dolayısıyla bu sayılar yoktur. Günümüzde olduğu üzere tarihte de Mogolların sayısı hep az olmuştur. Mogolların kalabalıklaşması, ordularının sayısı onbinler, yüzbinler düzeyine çıkması bu topluluğun arasına Türklerin girmesinden sonradır. Bunun tabii bir neticesi olarak, zaman içerisinde hem kültürce yüksek olan, hem de sayıca fazla durumdaki Türkler arasında Mogollar erimişlerdir.

¹⁰ **Moğolların Gizli Tarihi**, s.149.

Hülagu Han zamanında, Mogollar Kafkasya'ya geldiklerinde, Ermeni ve Gürcü gençlerden de böyle bir hassa kuvveti teşkil edildiğini öğreniyoruz. Bakınız, Aknerli Gregor, **Mogol Tarihi**, Çev. H.Andreasyan, İstanbul 1954, s.33.

“Gizli Tarih”in 10. bölümü yine “Nöbet ve Hizmet İşlerinin Düzenlenmesiyle, Karluk ve Uygurların Kendi İstekleriyle Tabi Olmaları” bahsini ihtiva etmektedir. Burada Çingiz Kagan’ın bir vasiyeti vardır: “Bundan önce doksanbeş binliğin içerisinde seçilmek suretiyle bize gelerek iltihak edip, bir tümen teşkil etmiş olan *yençu keşik*tenlerime (emektar muhafızlarıma), bizden sonra nesilden nesile gelecek olan oğullarımız iyi muamelede bulunsunlar, onlara benim vasiyetim gibi baksınlar ve azarlamasınlar. Bir tümenlik bu muhafız kıtası, beni hakikaten bir melek gibi korumuşlardır”, demektedir¹¹. Gerçekten, burada Çingiz Han’ı takdir etmemek mümkün değildir. Ondan başka hangi hükümdar kendine sadık adamlarının geleceğini düşünmüştür? Belki de bu vefa örneği Çingiz Han’ın devletinin uzun yıllar ayakta durmasının ve güçlü olmasının sebeplerinden birisidir. Bunu da gözden irak tutmamak lazım!

Bu hassa orduları veya muhafız kıtaları bir hükümdarın gücü ve güvenliği açısından son derece önemlidir. Çingiz çağında sadece kendisine ait olan muhafız kıtalarını daha sonraları oğulları ve torunları da kurdular. Yukarıda keşik kelimesi konusunda, Türk ordu teşkilatı içinde kullanılıp-kullanılmadığını bilmediğimizi söylemiştik. Fakat bilinen bir şey var ise, Hunlar çağından beri Türk kaganlarının özel muhafız kıtaları mevcut idi. Mesela, Kök Türklerde kaganın çevresindeki, kagan koruyucularına “börü” dendiğini biliyoruz. Malum muhafız ordularının adı Dede Korkut’ta “Kırk Yiğit”¹², Kaşgarlı da ise “Yortug”¹³ sözüyle karşılanmıştır¹⁴.

“Mogolların Gizli Tarihi”nde karşımıza çıkan *turgak* kelimesi herhalde Türkçedir. Mütercim Asım Efendi, Türkçeden Farsçaya geçmiş olan bu sözü “gece bekçisi” olarak yorumluyor. Ebu’l-gazi Bahadır Han’a göre, “padişahı saklayan kişilere turgaklar derler idi”. Yine Türk kültürünün bir başka şaheseri olan Kutadgu Bilig’de “kapıcı, nöbetçi”¹⁵ demektir. Türkçenin en eski kelimelerinden biri olan bu söz, Çingiz Kagan ile İlhanlılar çağında büyük bir önem taşımaya başladı. Cüveynî de, *turgak* sözünü muhafız manasında belirtmektedir. Reşideddin’e göre, bu “gündüz nöbetçisi” demektir¹⁶.

¹¹ **Moğolların Gizli Tarihi**, s.157.

¹² Belki Kür Şad ve kırk arkadaşına izafeten böyle bir ad verilmiş olabilir. Bakınız, S.Gömeç, “Ölümünün 1360’ıncı Yılında Kür Şad”, **Yeni Orkun**, Sayı 16, İstanbul 1999.

¹³ Yortug, savaş gününde veya bir yere giderken hakanın yanında bulunan kimseler, manasına gelmektedir. Bakınız, Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lûgat-it-Türk**, Çev. B.Atalay, C. III, 2. baskı, Ankara 1986, s.101.

¹⁴ B.Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C. VII, Ankara 1984, s.13.

¹⁵ **Kutadgu Bilig İndeksi**, Haz. R.R.Arat, İstanbul 1979, s.469.

¹⁶ Ögel, **a.g.e.**, s.132-133.

Turgak kelimesinin keşik ile beraber kullanılması ve göstermiş olduğumuz karşılıklar da göz önünde bulundurulunca onun Türkçe olduğunu¹⁷ söyleyebiliriz. En azından eski metinlerde ve Çingiz Han'dan çok daha önceye ait kaynaklarda geçmesi hesaba katılınca turgak sözü gibi, keşiğin de Türkçenin malı olduğu ortadadır, diyebiliriz. Fakat ordu terimleri açısından okadar zengin bir kültüre sahip olan Türk milleti, bu kelimeyi zaman içerisinde belki de sadece hayvancılığa ait bir deyim olarak kullanmıştır. Zaten şöyle bir düşünecek olursak, hayvanlar için keşik tutanlar aynı zamanda sorumluluklarındaki hayvanların muhafızları değil midirler?

“Keşik Kelimesi”, **Prof.Dr. Mehmet Saray’a Armağan, Türk Dünyasına Bakışlar**, İstanbul 2002

---

¹⁷ Ayrıca bakınız, S.G.Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford 1972, s.759.